Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2016 = 6.17, www.srjis.com
UGC Approved Sr. No.49366, NOV-DEC 2017, VOL- 4/37
https://doi.org/10.21922/srjis.v4i37.10530

Hkkjrh; uk.;kps eY; ¼**Denomination**½ % ,d /kkork vk<kok

fot; vur dqyd.khZ] **Ph. D.**

ikpk;Z] ,y- th- ,e- ,- lh- ,l- egkfo|ky;] eM.kxM] ft- jRukfxjh ¼egkjk"V½-

Abstract

Lokra«;kRrj Hkkjrkr pyukps eY; ¼Value - Denomination½ g s iSlk] vk.k s ok #i;k ;k Lo#ikr gksrs- ;kr cny gksÅu l/;k dsoG #i;k g s eY; vlu iSlk o vk.kk ;k Lo#ikrhy eY; vl.kkjh uk.kh pyukrqu jnn dj.;kr vkyyh vkgsr- ,d] nksu] rhu] ikp] ngk] oh l] ipohl] iUuk l iSl s ;k eY;kph uk.kh jnn >kysyh vlu dsoG ,d] nksu] ikp vkf.k ngk #i;s eY; vl.kkjh uk.kh pyukr vkgsr- uk.;kps eY; g s vrxrs मूल्य, दर्शनी मूल्य आणि व्यवहार मूल्य अशा तीन प्रकारे असते- Hkkjrh; pyukps gh eY;s ब्रिटिशकाळातील आहेत- Lor=a Hkkjrkus ghp eY;s dk;e Bsoyh- pyukph eY;s gk idkj ब्रिटिश किंवा स्वातंत्र्यानंतरचा नसून त्याला प्राचीन dkGkikluph ijaijk vkgs- R;kpk vk<kok ;k ys[kk}kjs ?ksryk tk.kkj vkgs-

fd oMZ l % pyu] uk.kh] eY;] iSlk] vk.kk] #i;k b-

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

mn~ns'k %

Lokra«;kRrj Hkkjrkus vkiY;k pyu O;oLFksr fofo/k eY;s vl.kkjh uk.kh pyukr vk.kyh- T;k eY;kps uk.ks gksrs rs eY; uk.;koj Nkiys ysys vkgs- ;kykp दर्शनी eY; ¼Face Value½ vls Eg.krkr- चलनाचे मूल्य ठरविणे, विशिष्ट eY; vl.kkjh uk.kh pyukr vk.k.ks gh iFkk ok i/nr vktph ulu ikphu dkGkikluip vkgs- Hkkjrh; bfrgklkP;k oSxoxG;k dkGkr deh vf/kd Lo#ikr gh ijaijk lq# jkfgyh- R;kpk ,d /kkorK vk<kok fdaok gk bfrgkl Li"V dj.ks gk ;k ys[kचा उद्देश आहे- चलनाच्या मूल्यांचे अर्थशkL=h; foopu ;kr vis{kr ukgh- uk.kh cufo.;klkBh okij.;kr ;s.kkjk /kkrw] uk.;kpk vkdkj o otu ;ko#u eY; fu/kkjhr gksr vls-

Copyright © 2017, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

b-l-पूर्व 6 वे शतक आणि मौर्य कालखंडातील मूल्य %

uk.;kps eY; Denomination gh dYiuk Hkkjrke/;s b-l-iwoZ lgkO;k 'krdkiklwu vfLrRokr vkgs- fl/kq lLd`rhच्या उत्खननात निश्चित आकार व otu vl.kkjs pkanhps rqdMs lkiMys vkgsr- dkgh rKkaP;k er s gs rqdMs Eg.kts uk.kh vlkoh r ek= R;kps eY; dk; \ याविषयी काही सांगता येणे vo?kM vkgs- oSfnd okM~मयात निष्क, शतमान, कार्षापण या नावाच्या नाण्यांचे mYys[k vkys ys vkgs r ek= gh uk.kh lkiMys yh ukghr- R;keqGs R;kaP;k मूल्यांविषयी काही सांगता येत नाही-

शतमान gs ifgys Hkkjrh; iapekdZ uk.ks vlwu b-l-पूर्व सहाव्या शतकात xka/kkj iz kar kr gs uk.ks pyukr gksrs- पार्शियन प्रHkkokrwu fuekZ.k >kys ys gs uk.ks Bent Bar ¼oØiVV½ Eg.kwu vkG[kys tkrs- ;kuarj xka/kkj izkarkr vU; पंचमाकर्ड नाणी चलनात घेऊ लागली असली तरी शतमान या नाण्याची परंपरा pan xqIr ekS;k Zu s xka/kkj iza r rkC;kr ?ksrY;kuarjgh dk;e jkfgyh- pkanhps gs शतमान नाणे nqfeZG vlwu ;k uk.;kph fofo/k eY;s vkgsr- अर्धशतमान (4 शना), 1/4 शतमान (2 शना), 1/8 शतमान (एक शuk), 1/16 शतमान (अर्धा शना) आणि 1/32 शतमान (1/4 शना) अशी ही मूल्ये असून ती बहुधा वजनावर vk/kkfjr gksrh- एक शतमान (11-2 xzWEl½] 1/2 शतमान (0-5 xzWEl½] 1@4 शतमान (2-8 ग्रॅम्स), 1/8 शतमान (1-5 ग्रॅम्स), 1/16 शतमान (0-7 xzWEl½ vkf.k 1/32 शतमान (0-20 ग्रॅम्स)अशी त्यांची वजने आहेत-[1]

ekS;kZuh iapekdZ uk.kh pyukr vk.kyh- gh uk.kh R;kaP;k vk/khP;k ex/kkP;k uk.;kalkj[kh vkgsr- pkanhph gh uk.kh ljkljh 50 rs 54 xzWEl otukph vlwu euqLe`rhuqlkj rh 32 jrh ¼01112 xzWe½ otukph gksrh- ;k नाण्यांना कार्षापण (पण) असे म्हटले जाते- कौटिल्यच्या अर्थशास्त्रानुसार यांची lq/nk oxoxGh eY;s vkgsr- पण, अर्धापण, चतुर्थपण (पद) आणि अष्टभाग fdaok v/kZiादिका (1/8 पण) अशी ही मूल्ये असून त्यापैकी फक्त कार्षापण नाणी feGkys yh vkgsr-

शतमान आणि कार्षापण यांचे सर्वात कमी मूल्य हे वजनानुसार 3-3 xzE l vkgs- **शतमानाचे सर्वात मोठे मूल्य हे 1/2 किंवा 1/4 शतमान असून सर्वात कमी मूल्य 1/32 शतमान आहे**- ek= r s Hkkjrkrhy vfrnfeZG uk.ks vkgs- **अर्थशास्त्र, स्मृतीग्रंथ**

1- http://www.classicalcoins.com

;k lkj[;k iz kphu lkfgR;kr dj] nzM] b- **साठी पण, माष, चांदीच्या** ekn k ;k #ikr rs ?k.;kr ;kok vl s lnHkZ vkys y s vlu^2 ghp R;k dkGkrhy uk.kh vlu R;kph ekY;s ojhy i zek.ks vkgsr-

<u>Hkkjrkrhy xzhdkP;k uk.;kph ekY;s %</u>

b-l-iw o Z frlÚ**या शतकातील अलेकझांडरच्या आकमणानंतर भारताचा ग्रीकांशी संबंध आला**- xzhdkP;k uk.kddyspk Hkkjrh; uk.;koj izHkko iMyu iq<hy dkGkrhy Hkkjrh; uk.kddyr vusd cny ?kMu vkys- vysd>kMj vkf.k R;kP;k usrjP;k jktkP;k uk.;kps eG ekY; ¼Basic Denomination½ Mªdkne vlu R;kps ekY; Eg.kts p Value 10 nke&Mªdek rj otu 43 xze gksr- gs lokf/kd ekY; vkf.k otu vl.kkjs uk.ks vlu R;kph fofo/k ekY;s vkf.k otukr foHkkx.kh dj.;kr vkysyh vkgs- **यातील सर्वात शेवटचा घटक** Eg.kts gehVkjVsekfj;u vlu R;kps ekY; 1@2 VsVkjVsekfj;u vlu otu 0-09 xze gksr- R;kurj VsVkjVsekfj;u R;kps ekY;s 1@4 vksckcy vkf.k otu 0-18 xze] ;kurj fVªgehVkjVsekfj;u R;kps ekY;s 3@2 VsVkjVsekfj;u R;kps out 0-27 xze gksr- ;kurjps ekY; fVªVkjVsekfj;u gs ekY; vlu R;kps otu 0-54 xzE l gksr- ;kpk iq<hy Hkkx Eg.kts vksckcy] pkj VsVkjVsehjh;u Eg.kts ,d vksckcy R;kps otu 0-72 xze] nku vksckcy Eg.kts ,d gehnke R;kps otu 1-43 xzE l] rhu vksckYl ¼Triobol½ R;kps otu 2-15 xzE l] pkj vksckcy ¼VsVªksckcy½ otu 2-85] lgk vksckYl ¼Mªdek½ otu 4-3 xze] nku nke ¼MhMªknke½ otu 8-6 xze] pkj nke ¼VsVªknke½ otu 17-2 xze] 10 Mªdek

¼Mdknke½ otu 43 xzke ;k i/nrhph xhd uk.;kph fofo/k eWY;s gksrh-[3]
xhdkP;k lkU;kP;k uk.;kuk LVWj ¼Stater½ gh lakKk vlwu ;kpslq/nk dkgh Hkkx o eWY; gksrs-

d!"kk.k dky[kaM %

b- l- पहिल्या शतकाच्या पूर्वार्धात आलेल्या कुषा.kkauh uk.kd dysr ,d विशिष्ट योगदान दिलेले vkgs- कुषाणांचा पहिला राजा कुजुलने बसfDV;u xhdkP;k eWY;kiek.ks uk.kh l|: dsysyh vkgsr- foe dMQk;lhlus lkus o rkaC;kph uk.kh dk<yhr- lkU;kP;k uk.;kuk fnukj vls EgVys tkrs o rs jkseukP;k Mk;ufj;l

----

2- eks;kZRrj o xqIrdkyhu jktLo i/nr : MkW- >k Mh-,u-] vuqokn Mk- nxyqjdj

xk-c- पृष्ठ क्र- 88]92

3- https://www.wikipedi.org. greek coinage 218

uk.;kps vuqdj.k vkgs- lkU;kps fnukj ¼LVWj½ gs 8 xzEl otukps vlwu rkaC;kps VsVªknzke gs 16 xzke otukps gksrs- okLrfod fnukj o VsVªknzke gh xhd o jkseu

pkanhph uk.kh vlwu foeP;k dkGkr ghp nkus eq[; eWY;s gksrh- nkus fnukj] चार दिनार अशी त्यांची मूल्ये होती- rj rkaC;kph uk.kh 16- 8- 04- 02 xzke otukph gksrh- हुविष्क dkGkrph gh otus dk;e jkgwu eWY;ogh dk;e jkfgyh- अशा रीतीने इ- l- पूर्व सहावे शतक, मौर्य, इन्डो–ग्रीक आणि कुषाण dky[kMkrhy uk.;kps eWY; Denomination gs otukoj vkf.k /kkrqoj vk/kkfjr gksrs-[4]

ikphu dkGkrhy vU; dkgh uk.;kph eWY;s %

fMनोमिनेशन याचा विचार केला तर xqIr dkGkr lkU;kP;k uk.;kuk fnukj vlsp EgVys tkr vlwu R;kps otu 7-8&9-9 xzke gksrs- LdanxqIrP;k pkanhP;k

uk.;kpk eY; nke vlku otu 2-25 ग्रॅम्स तर शिसाच्या नाण्यांचे मूल्य डेलर ¼Dater½ vlku R;kpk otu 2-3&2-5 xke gksr- dekjxIrkP;k vk;krkd`rh शिसाच्या नाण्याचे वजन 2-57 xke vlku R;kyk ;fuV EgVys tkbl rj rkaC;kP;k uk.;kpk eY; Myj dh T;kpk otu 2-3 xkEl gksr- FkkMD;kr xIrkP;k uk.;kP;k eY;ke/;s fofo/krk fnlu ;sr- lkrokgu jktk fled ;kP;k rkaC;kP;k uk.;kpk eY; ;fuV vlku R;kpk otu 2&3 xkEl vkgs rj वशिष्टीपुत्र पुळुमावी याच्या चांदीच्या नाण्याचे मूल्य द्राम असून otu 1-5 xkEl rj ikVhu /kkrP;k uk.;kpk eY; 1-5 xkEl vlku otu 1-5 xkEl vkgs- i-{k=ikP;k pkanhP;k uk.;kpk eY;

nke rj rkaC;kpk eY; ;fuV vkgs- कृष्णkjkt dypqjh ;kpk pkanhP;k uk.;kpk eY; Mªdek rj otu 1-82 xkEl vkf.k rkaC;kP;k uk.;kpk otu 1-17 xkEl vkgs- dypqjhpk rkaC;kpk eY; 1@3 dkfij 13 xkEl] feJ rkacs 2-75 xkEl vkf.k dkfij

;fuV 4-55 xkEl vls vkgs-[5]

4- भारतीय सिक्के एक एतिहासिक परिचय , झा अमितेश्वर पृ- 35

5- http://www.mintageworld.com

<u>e/;;qx vkf.k uk.;kph eY;s</u> %

मध्ययुगात कलचुरी, अलतमश, कुतुबुद्दीन, अकबर, टिपू सुलतान, निजाम ;kP;k dkGkrhy uk.;kP;k eY;kpk dkgh lanHkZ feGrkr- mnk- vdcjkP;k rkaC;kP;k dkgh uk.;koj uk.;kpk uko ok eY; fyfgys vkgs- mnk- nke ¼v/kk nke½ rj nqlÚ;k ,dk rkaC;kP;k uk.;koj ,d Vadh] nku Vadh] pkj ¼pkj½ Vadh vls fyfgysys vkgs- rj fVikw lqyrkuus lksus o pkanhph :i;s] nku :i;s] v/kk :i;k o iko :i;k ;k eY;kph uk.kh dk<yyh vkgsr- अशा रीतीने मध्ययुगातही विशिष्ट मूल्यांची नाणी काढण्याची परंपरा कायम राहिली- शेरशाह lqjhus pkanhps :i;s o rkaC;kps iSls ;koj vk/kkjysyh ,d O;oLFkk lq: dsyh-

rkC;kph uk.kh 20&21 xze o tukph v l u R;kuk i lk EgVy tkr rj pknhp Vd o : i ; gh uk.kh dk<yh- हीच पध्दत मुघल, टिपू व ब्रिटिश काळात कायम jkfgyh-[6]

<u>;jkfi ;u dfiU;kpk dky[kM</u> %

Hkkjrkr tuekxkus vkलेले पोतुगीज हे पहिले पाश्चात्य b-l- 1498 r b-l- 1961 अशी प्ररिर्घ काळ त;kuh xkok] fno] ne.k ;Fks lRrk dyh- R;kuh lkus] pkanh] rkc o fVu /kkrwph uk.kh dk<yh- gh uk.kh oxoxG;k eY;kph vkgr- lkU;kph uk.kh ilxkMk gh fot;uxjP;k uk.;kP;k otukph o vkdkjkph gkrh- pknhph uk.kh tjkfQu] cfLr;kn] Vxk] #i;k rj rkcs ok fVu /kkrwph uk.kh ctk#dk] vfr;k] jsl ;k ukokuh vkG[kyh tkrkr vkf.k gsp R;kp eY; vlkos-

डच ईस्ट इंडिया कंपनीने प्रारंभी शिसे व नंतर तांब्याची नाणी काढली R;kuk dkl rj rkfeGe/;s dkl EgVys tkr- Mp jktk QfMZd pkSFkk ¼1699&1730½ ;kP;k dkGkr uk.;koj eY; fyfg.;kph iFkk l# >kyh o rh i<s dk;e jkfgyh- Qsp bLV bafM;k dfiuhus pknhps Qkuu] nku Qkuu vkf.k v/kk Qkuu ;k eY;kph uk.kh dk<yh o R;kurj e/?ky i/nrhph pknhph uk.kh dk<yh dh T;kp eY; #i;k] v/kk #i;k o iko #i;k vls gkr- ब्रिटिशांनी vkiyh lRrk n< gk.;kiohZ oxoxG;k eY;kph uk.kh dk<yyh vkgr- mnk- enkl ikrkr ilxkMk vkf.k nku ilxkMk gh uk.kh dk<yh R;koj ,dk ckt l bxtth Qkjlh rj nlÚ;k ckt l rkehG o rkyxr eY; fyfgyys vkgs- विष्णूची प्रतिमा असणाऱ्या चांदीची फनम, दोन Que vkf.k v/kk Que ;k eY;kph uk.kh dk<yh- cxky ikrkrlkBh urj

---

6- http://www.mintageworld.com

rkc /kkrph pkj eY;ke/khy i lk g uk.kh l# dy- R;kurj i lk vkf.k v/kk i lk ;k eY;kph uk.kh dk<yh dh T;koj Qkj lh] cxkyh o ukxjh fyihr eY; fyfgyy vkg-

पुढे भारतावर ब्रिटिशांची सत्ता दृढ झाल्यानंतर एकाच प्रकारच्या नाण्यांची xjt fuek.k >kyh vkf.k 1835 e/; lku o pkanhP;k oxoxG;k eY;kph uk.kh R;kuh dk<yh rj rkC;kph ,d i lk] nku i l b- eY; v l.kkjh uk.kh dk<yh- rj jk.kh f0gDVkfj;kph ifrek v l.kkj nku vk.k g eY; v l.kkj pkanhp uk.k dk<y- ipe tkt P;k dkGkr rkc + fudy /kkrph vkB vk.k pkj vk.k] nku vk.k rlp pkanhph vkB o pkj vk.k ;k eY;kph uk.kh pyukr vk.kyh- 1838&39 e/; ,d #i;k g eY; v l.kkj pkanhp uk.k] 1942 e/; rkc o fudyp nku vk.k vkf.k fudy&firG /kkrp i l] 1942 e/; e/;Hkkxh fNn v lyyk ,d i lk ¼Hkkdkpk i lk½ dk<.;kr vkyk- **ब्रिटिश काळात पैसा,** vk.kk o #i;k g eY; v l.kkjh uk.kh pyukr jkfgyh- lgk i l Eg.kt ,d **आणा आणि 16 आणे म्हणजे एक रुपया असे मूल्य ब्रिटिश काळात होते-**

<u>Lokra«;kRrj Hkkjr</u> %

Lokra«;kRrj dkGkr ikjHkh oxoxG;k /kkrph vkf.k otukph ,d #i;k] v/kk #i;k] pkj vk.k] nku vk.k] ,d vk.kk] v/kk vk.kk] ,d i lk ;k eY;kph uk.kh gkrh- 15 vkxLV 1950 e/; uk.;kojhy ifrdke/; cny >ky] i.k eY; dk;e jkfgyh- **01 एप्रिल 1957 पासून दश**keku i/nr l# >kyh- R;kr #i;k g eY; dk;e Bo.;kr vky- **मात्र यामध्ये पैशाची विभागणी 100** Hkkxkr dj.;kr vkyh- ,d #i;k] iUukl] ipohl i l] 10 i l] 05 i l] 02 i l] 1 i lk gh eY; dk;e jkfgyh- 01 tu 1964 iklu ,d i lk r iUukl i l v l eY; fyfgyyh uk.kh dk<.;kr vkyh- ek= uk.;ke/khy /kkr o vkdkjkr cny >ky- 1968 e/; 20 i l eY; v l.kkj uk.k pyukr vky- 1982 e/; nku #i;] 2001 e/; 10 #i; gh uohu eY;kph uk.kh pyukr vkyh- dkykrjku deh eY; v l.kkjh uk.kh pyukru jn >kyh- l/;k ,d **पैशापासून ते पन्नास पैसे मूल्य असणारी नाणी चलनात नाहीत-** ,d #i;k] nku

Copyright © 2017, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

#i;] ikp #i;s o 10 #i;s eW; vls.kkjh fofo/k /kkrwaph uk.kh dkoG pyukr vkgsr-

<u>fu"d"kZ</u> %

uk.;kph eWY; Denomination – Value हा अर्थशास्त्रातील एक महत्वाचा ?kVd vkgs- अर्थशास्त्रीय विवेचन हा घटक बाजूला ठेवून या ठिकाणी मूल्यांचा ,d /kkork vk<kok fdaok lf{kIr bfrgkl lnj ys[kkr vlu ;k bfrgklkpk izkjaHk b-l-iwoZ lgkO;k शतकापासून सुरु झालेला आहे- शतमान, पण या मूल्यापासून पैसा, आणा, रुपया अशा मूल्यांपर्यंतचा हा प्रवास आहे- bfrgklkP;k oxoxG;k dky[kaMkr ;kr dls cny gksr xsys ;kpk gk /kkork vk<kok vkgs- ikea[;kus otu vkf.k /kkrq gp eWY; vls.;kps ea[; dkj.k vkgs- rlp eWY;kps uko gp pyukps lq/nk uko vlY;kps y{kkr ;srs- pyukP;k eWY;kph gh ikphu ijaijk ;ko#u वाचकांच्या लक्षात आणून देणे हा लेखाचा मुख्य उद्देश यातून पूर्ण होईल-

<u>lanHkZ&lwph</u> %

>k ¼MkW-½ Mh-,u-]vuq- MkW- nsxydj xks- o-] ekS;Zdkyhu jktLo i/nr Mk;eaM ifCy- , पुणे , 2006, पृष्ठ 88 व 92
झा अमितेश्वर, भारतीय शिक्के एक ऐतिहासक परिचय, vk;-vk;-vkj-,u-, l- पब्लिकेशन,मुंबई
<oGhdj ,e- d-] izkphu Hkkjrh; नाणकशास्त्र]dkUVhusUVy izdk-] iq.k
http://www.wikipedia.org
http://www.classicalcoins.com
http://www.mintageworld.com